

Το κλεμμένο γράμμα και η γένεση

Από τον Δημήτρη Βεργέτι

Ο στρουκτουραλισμός θα διαρκέσει όσο διαρκούν τα ρόδα, οι συμβολισμοί και οι παρνασοισμοί: μία λογοτεχνική σελήνη!

Ζ. Λακάν

«Κάνετε λάθος. Τον γνωρίζω πολύ καλά. Είναι και ποιητής και μαθηματικός. Ως ποιητής και μαθηματικός αίγουρα έκανε σωστούς συλλογισμούς». Η φράση αυτή του Ντιπέν από το θρυλικό *Κλεμμένο γράμμα* του Πόε εφάρμοζε ιδανικά στο προφίλ του Λακάν, όπως αποτύπωνεται στο ομότιτλο *Σεμινάριό* του (εν συντομία Σ.Κ.Γ.). Πρόκειται για το ιδρυτικό κείμενο του λεγόμενου κλασικού λακανισμού, αυτού που εκτείνεται από το 1953 ως τις αρχές του '60, συμπίπτοντας εν πολλοίς με την περίφημη Επιστροφή στον Φρόιντ.

Στο πρώτο του ήμισυ δεσπόζει ο «ποιητής» Λακάν που συνομιλεί με τον Πόε και τον Μπουντλέρ, μεταφραστική του διηγήματος, κινητοποιώντας με σφύρουσα υφολογική δεινότητα τις πιο λεπτές και απολαυστικές αποχρώσεις της γαλλικής γλώσσας. Στο δεύτερο ήμισυ θεμελιώνει με απείρητη μαθηματική ορθότητα ένα πρωτόγνωρο αξιωματικό πλαίσιο πρόληψης και ανασύστασης του φροϊδικού ασυνειδήτου. Συνοδικά, εισάγει και επαναπροσδιορίζει έννοιες που σφράγισαν τη σύγχρονη σκέψη.

Το πρώτο ήμισυ κυφορεί επίσης μια σαρωτική ανατροπή της κλασικής ψυχαναλυτικής αισθητικής, που οδηγεί στην κατεδάφιση της «εφηρμοσμένης ψυχανάλυσης». «Εφηρμοσμένη» στο έργο τέχνης, η ψυχανάλυση το συνέθλιβε στη μέγγενη του λογο-

κεντρισμού και της ερμηνευτικής για να του αποσπάσει ως νοηματικό απόσταγμα και ύστατο μυστικό ένα απόκρυφο υπερβατολογικό σημαίνόμενο, που θα αντιπροσώπευε τη ρίζα της σημαίνουσας οικονομίας του. Ενας δήλος πυρήνας, σημασιακά αυθύπαρκτος, θα ύφαινε τον μυθοπλαστικό ιστό του ως «δευτερογενή επεξεργασία». Κοντολογίς, το λογοτεχνικό κείμενο θα ήταν δομημένο σαν ένας σχηματισμός του ασυνειδήτου. Η λακανική ανατροπή το απελευθερώνει από τη λογοκεντρική και φαλλοκεντρική κηδεμονία του παρασκηνιακού σημαϊνόμενου. Το έργο τέχνης δεν είναι δομημένο σαν ένας σχηματισμός του ασυνειδήτου. Δεν υπάρχει δομικός ισομορφισμός ανάμεσα στη λογοτεχνική μυθοπλασία και στα έργα της Άλλης σκηνής. Συνάγεται ότι η ψυχανάλυση δεν είναι η ιδανική απόχη για την αλίευση απωθημένων κειμενικών σημασιών: το λογοτεχνικό κείμενο δεν απωθεί! Αυτή η «αισθητική» επανάσταση εκτυλίσσεται στο πρώτο ήμισυ του Σ.Κ.Γ. με μια αντιερμηνευτική αποκρυπτογράφηση του θρυλικού διηγήματος.

Στο δεύτερο ήμισυ διακυβεύεται η πολιτική και η κλινική ηθική της ψυχανάλυσης.

Απεντοπιόμενη από το γενέθλιο λίκνο της μετά την άνοδο του ναζισμού και τη μαζική μετανάστευση των αναλυτών στις ΗΠΑ, η μεταφροϊδική ψυχανάλυση είχε αναζητήσει το Ελντοράντο της στις κατεστημένες αξίες της αμερικανικής κοινωνίας. Η ηγεμονική διάχυση στους κόλπους της των κομφορμιστικών ιδεωδών της και

Ζ. Λακάν

του ευημερούντος ταρτουφισμού τους είχε επιφέρει τον δυσόλινο εκφυλισμό της σε ψυχολογία του Εγώ, με την καθυστάθση του «αυτόνομου», «ισχυρού» Εγώ σε εργαλείο κοινωνικού ελέγχου και προσαρμογής. Στηλιτεύοντας αυτή την εκτροπή, ο Λακάν θα αποφανθεί με σαρκαστική παρηγοσία ότι «το Εγώ είναι η θεολογία της ελεύθερης επιχείρησης!» Παράλληλα, θα αποδείξει ότι το εγώ είναι το ναρκισσοεικό συμπλήρωμα ετερόκλητων και ταχάρπαστων φαντασιακών ταυτίσεων, τη γενετική στιγμή των οποίων εγκαινιάζει η αλλοστρωτική σαγήνη του καττοπι-

κού ομοιώματος και η τυφλή ταύτιση με τη χιμαιρική του υπόσταση. Αυτές οι φαντασιακές ταυτίσεις περιπλέκονται μέσα σ' έναν συμβολικό ιστό που αναδιπλασιάζει την εξάρτηση του Εγώ και διευθετεί τον ναρκισσοισμό του. Ο Λακάν αποδεικνύει επίσης ότι το Εγώ διαμορφώνεται ταυτόχρονα με το σύμπτωμα, καθώς αυτό το τροποποιεί με τη (δυσ)λειτούργη του. Συνεπάγεται λοιπόν ότι το Εγώ δεν είναι μια ψυχική βαθμίδα πρωτόθετη και αυτόνομη, αλλά παράγωγη και εξαρτημένη. Συνάγεται επίσης ότι δεν λειτουργεί με βάση την αρχή της πραγματικότη-

τας αλλά την αρχή της παραγνώρισης. Φενακισμένο από τις ναρκισσοεικές του χίμαιρες, το Εγώ είναι μαριονέτα του φαντασιακού και αχθοφόρος συμπτωμάτων.

Η βαθμίδα του γράμματος

Είναι σαφές ότι η αποκαθάρωση του Εγώ απαιτεί το πλαίσιο μιας θεωρίας του υποκειμένου πέραν της φαντασιακής θέσμισης που προδούν οι ταυτίσεις. Το Σ.Κ.Γ. είναι το μνημειώδες αρχείο της. Διόλου τυχαία λοιπόν ανοίγει τη σκηνή των περιφημών *Γραπτών*. Εκεί ο Λακάν επεξεργάζεται το πρωτόκολλο μιας πρωτόγνωρης αξιωματικής που αποσπά την έννοια του Συμβολικού από τον συμβολισμό και τις θεωρίες του συμβόλου, θεμελιώνοντάς την όχι στη δομική μήτρα του σοσιαρικού σημαίνοντος, όπως αφελώς γράφεται, αλλά στη βαθμίδα του γράμματος και στη μαρκοβιανή στοιχείωση της συνδυαστικής του. Η συνδυαστική του σημαίνοντος στον κλασικό Λακάν δεν κατάγεται από τον Σοσίρ, αλλά από μία πρωτότυπη πρόληψη του Μαρκόφ. Πλήρως παραγνωρισμένη, ειδικά στην Ελλάδα, αυτή η νεοπαγής γενεαλογία εκτίθεται αποκαλυπτικά, με «αλγεβρική» παρηγοσία, στο δεύτερο, σημαντικότερο, μέρος του Σ.Κ.Γ.

Κορυφαίος μαθηματικός, ο Μαρκόφ μελέτησε με ποιον τρόπο μέσος από την αταξία του τυχαίου αναδύεται μία συγκροτημένη και τυποποιημένη τάξη, από τη στιγμή που η βαθμίδα του γράμματος θέτει υπό τη σκέπη της την ενδεχομενικότητα. Οι μαρκοβιανές αλυσιδές απεικονίζουν

του λακανισμού

τη μετάβαση από τις σειρές τυχαίας συστάσεως, χωρίς νόμο, (lawless sequences κατά τον Γκέντελ) σε σειρές προικισμένες με συνδυαστικούς νόμους και υποτροπιάζουσες κανονικότητες. Η χρήση τους επιτρέπει τη μεταγραφή της αμιγώς αλεατορικής ενδοχρονικότητας του πραγματικού στο δίκτυο του συμβολικού. Σχηματοποιώντας στο έπακρο, οι ενδοχρονικότητες της ύπαρξης, συμβολικά σηματοδοτημένες, καταλήγουν να μορφοποιούν την τοπική του ασυνειδήτου και το υποκείμενό της. Η σύστασή της έχει όλα τα χαρακτηριστικά μιας μνήμης γιατί είναι δομημένη σαν μια μαρκοβιανή αλυσίδα. «Το ασυνείδητο είναι δομημένο σαν μια γλώσσα», αποφαινόταν ο Λακάν. Στην αθέατη όψη της η θέση αυτή εκθέτει το ασυνείδητο δομημένο σαν μια μνήμη. Μνήμη όμως χωρίς οργανικούς και γενετικούς δεσμούς με τα νευρωνικά κυκλώματα της ζωής ολώς είναι άραγε ε-

ριθμού που διατρέχει το γλωσσικό σημάδι διχάζοντάς το σε σημαίνον και σημαϊνόμενο, διατρέχει πλέον στον Λακάν το ίδιο το υποκείμενο του ασυνειδήτου, κοριοροποιώντας τα θεμέλια του γλωσσολογικού στρουκτουραλισμού.

Ετερογένειες

Πράγματι, η πολύπτυχη έννοια του υποκειμένου, ανατρεπτική του φιλοσοφικού λόγου και της φορμαλιστικής ομοιοστασίας των δομών, αποτελεί τη στρατηγική αιχμή του λακανικού προγράμματος. Ωστόσο, «ένα υποκείμενο δεν θα το εκπληρώσει παρά μόνον προσκομίζοντας σ' αυτό την ιδιαιτερότητά του» (σ. 77). Ο Λακάν προσθέτει, λοιπόν, μια αναφομοίωση ετερογένεια στο δίκτυο του συμβολικού. Συνοψίζω και σχηματοποιώ: ο Λακάν εισάγει στις μαρκοβιανές αλυσίδες και στο συμβολικό δίκτυο της δομής ένα στοιχείο ριζικά αντινομικό στη λογική τους και μη

του αντικείμενου α. «Η δική μου ανακάλυψη είναι το αντικείμενο α», υπενθύμιζε ο Λακάν. Τουτέστιν, δεν είναι ούτε το σημαίνον ούτε το ασυνείδητο ούτε η δομή. Το αντικείμενο α δεν είναι ένα σημαίνον εγγράψιμο στη σημαίνουσα αλυσίδα ως συστατικός κρίκος της, επισημαίνει ο Ζ.-Α. Μιλέρ. Κατοπτρικά μη απεικονίσιμο, δεν μετέχει στο φαντασιακό της παράστασης. Δεν είναι κακέκτυπο του φροΐδο-κλαϊνικού «μερικού αντικείμενου». Το αντικείμενο α δεν παίζει ούτε μπροστά στον λακανικό καθρέφτη ούτε πάνω στη φροΐδική Άλλη σκηνή. Εμφανίζεται κατ' αποκλειστικότητα στη σκηνή της φαντασίωσης, όπου σπρίζει την επιθυμία και σπονδυλώνει τη μετωνυμική σχέση του υποκειμένου με την απόλαυση. Εντοπισμένη βαθιά του πραγματικού, εκτός φύλου, διατηρεί την αυτονομία του απέναντι στο σημαίνον και τις φαλλοκεντρικές ίντριγκες. Συμπράττοντας με την απορρυθμιστική ετερογένεια του υποκειμένου υπό την αιγίδα της φαντασίωσης, το αντικείμενο α είναι ο εφιάλης της δομής¹. Ενοσρκώνει την αντικειμενότεροτη ετερογένεια που το συμβολικό δίκτυο της δομής αδυνατεί να «συμβολοποιήσει», όπως γράφεται συχνά, και αδέξια. Στον μεταγενέστερο Λακάν, η εμπλουτισμένη εκδοχή του δεν στοιχειοθετείται ως υπολειμματικότητα των μαρκοβιανών συνθέσεων αλλά ως εκβλάστηση της ζωής εμμένειας του υποκειμένου: ως ενορμητικός συμπτυκτικός απόλαυσης. Τουτέστιν, στοιχειοθετείται σε μια τοπική ριζικά αντι-δομική. Δεν θα επεκταθώ. Επισημαίνω ότι η θεωρία του αντικείμενου α μετέχει ως προδρομική παρακαταθήκη στον ιστό της προβληματικής του Σ.Κ.Γ. Η πρόμη παρουσία του δίπλα στο υποκείμενο του ασυνειδήτου δεν είναι ανεξιχνίαστη. Αρκεί να έχει αντιληφθεί κανείς ότι το επιστημολογικό έρευμα του κλασικού Λακάν δεν είναι η δομή αλλά το τοπολογικό τρίπτυχο RSI. Παραπέμπο στο κεντρικό αφέρωμα του τεύχους 4-5 της *αλήθειας*. Οσο για την υπέρβαση του κλασικού λακανισμού από τον ίδιο τον Λακάν, αυτό είναι ένα άλλο, περίπλοκο θέμα. □

Αποδεικνύει ότι η ενότητα και η αυτονομία του Εγώ δεν αντιπροσωπεύουν παρά τη φαντασιακή αναπλήρωση του συμβολικού διχασμού του υποκειμένου. Σφυρηλατώντας το αντινομικό ζεύγος Εγώ-υποκείμενο, ο Λακάν κληροδότησε στη σύγχρονη σκέψη μια δεσπόζουσα εννοιολογική μήτρα.

φικτή: Η απάντηση είναι προφανής την εποχή των ηλεκτρονικών υπολογιστών και της τεχνητής νοημοσύνης. Η μεταβιολογική στοιχείωση της μνήμης του ασυνειδήτου θα επιτρέψει στον Λακάν να επιλύσει τον πιο κομβικό και ερεβώδη γρίφο της φροΐδικής θεωρίας: την ενόρμηση θανάτου. Επιγραμματικά, η ενόρμηση θανάτου αποκρυπτογραφείται ως σημαίνουσα επανάληψη, ανεξέλεγκτη από τους αμυντικούς μηχανισμούς του Εγώ και το ομοιοστατικό πρόγραμμα που διέπει τη λειτουργία του. Η εμμονή (insistence) του απωθημένου σημαίνοντος στο αρχείο της Άλλης σκηνής προγραμματίζει την επανάληψη πέραν της αρχής της ευχαρίστησης. Αυτή ακριβώς τη συναρπαστική σύλληψη αποθησαυρίζει το Σ.Κ.Γ. Παράλληλα, ο Λακάν συνάπτει την επανάληψη με τη θεματική του χαμένου αντικείμενου, αρθρώνοντάς τη στη διατομή του συμβολικού με το πραγματικό. Αποσαφηνίζεται ομοίως το αινιγματικό καθεστώς της επιθυμίας στο ασυνείδητο, που αγνοεί το νόμο και τα στίγματα της εντροπίας. Η επιθυμία είναι ακατάσχετη καθότι υπό τη φύλαξη μιας μεταβιολογικής μνήμης συμβολικά κωδικοποιημένης. Το σύμπτωμα, το όνειρο, κ.λπ. εκθέτουν τη θάλλουσα απόδειξη ότι, απωθημένη, καταπιεσμένη ή απαρημένη, η επιθυμία επιστρέφει πάντα, αλώβητη και απατητική, και δεν εν αγνοία του υποκειμένου, που έκτοτε κατανέμεται εντός και εκτός του εαυτού του: το υποκείμενο του ασυνειδήτου είναι ένα διαχασμένο υποκείμενο! Η περιφήμη μπάρα του οσορικού αλγό-

αναγίγμο στις κανονικότητές τους. Δεν είναι εξομοίωση μ' ένα μετωνυμικό θραύσμα μαρκοβιανής μνήμης ή με μια αλληλουχία σημαίνοντων. Δεν εγγράφεται στη δομή σαν ένα απωθημένο σημαίνον, αλλά σαν ξένο σώμα. Δεν ενσωματώνεται στη συμβολική οικονομία της δομής, αντιθέτως την απορρυθμίζει. Γι' αυτό άλλωστε ο άνθρωπος δεν ισούται ποτέ με το λογιστικό υπόλοιπο της ιστορίας του ή τη συνισταμένη των συνειδητών και ασυνειδητών τάσεων. Παράλληλα, αυτή ακριβώς την ανατρεπτική έννοια του υποκειμένου ενεργοποιεί ο Λακάν για να διασώσει τη φροΐδική αλήθεια από τους χρυσοθήρες του Εγωτικού Ελντοράντο. Αποδεικνύει ότι η ενότητα και η αυτονομία του Εγώ δεν αντιπροσωπεύουν παρά τη φαντασιακή αναπλήρωση του συμβολικού διχασμού του υποκειμένου. Σφυρηλατώντας το αντινομικό ζεύγος Εγώ-υποκείμενο, ο Λακάν κληροδότησε στη σύγχρονη σκέψη μια δεσπόζουσα εννοιολογική μήτρα.

Ο Λακάν ενθεματίζει στη δομή και μια δεύτερη εστία ανομοιογένειας που λειτουργεί εξίσου απορρυθμιστικά. Προσφεύγοντας στην ποιητική μιας αλχημικής μεταφοράς την προσδιορίζει ως «το carpi mortuum του σημαίνοντος» (σ. 92), επονομαζόντας μ' αυτόν τον τρόπο την ετερογενή υπόστασή της. Ο όρος δήλωνε το στερεό υπόλειμμα των αλχημικών μεταστοιχειώσεων. Εδώ εντοπίζει μια απαραιμείωτη ετερογένεια στη σημαίνουσα στοιχείωση της δομής, η οποία, σε συνδυασμό με την αιτιώδη εμπλοκή της, ενεστοποιεί τη λειτουργία

1. Ζ. Λακάν, Το σεμινάριο για το «Κλεμμένο γράμμα», μετάφραση Δ. Βεργίτη, Ε. Μαρτίδη, εκδ. **Πατάκι**.
 2. Και των επιδερμικών αναγνώσεων. Γύρω απ' αυτά τα θέματα υπάρχει υβουσιώδης σύγχυση, αιτιολογική εν μέρει από την άγνοια θεμελιωδών κειμένων και εννοιών. Αποκαλυπτικό παράδειγμα είναι η επανάληψη χλιοειπωμένων κοινοτοπιών να τον δομομό του Λακάν σ' ένα άρθρο του αγαπητού φίλου Φ. Τερζάκη («Βιβλιοθήκη», «Ελευθεροτυπία», 19.06.09). Διαπιστώνουμε εδώ ότι πηγάζουν από καταφανή άγνοια κομβικών επεξεργασιών - όπως το αντικείμενο α, κ.τ.λ. Άγνοια επίσης για τη διαπόμπευση από τον Λακάν του γλωσσολογικού στρουκτουραλισμού με επώνυμη αιχμή την Κρίστεβα και τον Μαρτινέ, την κριτική στον Λέβι-Στρος, τον Μπαρτ κ.τ.λ. Επισήμανα και άλλο ουσιώδη ολισθήματα παραγνώριση (βλ. Δ.Β., «Η σεξουαλικότητα και το ασυνείδητο», *αλήθεια* 4-5). Διεξοδικότερη συζήτηση είναι ανέφικτη εδώ.